

PARTICIPATIE BINNEN POLITIEKE PARTIJEN OP LOKAAL NIVEAU

G.H. Reussing¹

1. inleiding

Politieke participatie is een zaak van nationaal belang. Een goed functionerende democratie kan niet in stand worden gehouden als er geen burgers zijn, die bereid zijn tijd en moeite te investeren in het deelnemen aan politieke activiteiten. Ook politieke participatie op lokaal niveau, in gemeenten, is van nationaal belang, omdat de democratie op landelijk niveau afhankelijk is van een goed functionerende lokale democratie. De landelijke politici worden immers onder andere gerecru-teerd uit het leger van partijleden dat op lokaal niveau actief is. De lokale democratie is daarmee de bakermat en de leerschool van de landelijke democratie.² Toch is over de omvang van de participatie van burgers op *lokaal niveau* relatief weinig bekend uit onderzoek dat op dat niveau is verricht. De meeste gegevens over politieke participatie zijn afkomstig uit nationale kiezersonderzoeken. Verder is het zo dat, in tegenstelling tot het stemmen voor de gemeenteraden, over de andere vormen van politieke participatie op lokaal niveau niet erg veel gegevens in de bestaande literatuur voorhanden zijn.³ Dit artikel wil voor een gedeelte in deze lacune voorzien. Het bevat feitelijke gegevens over de omvang van de participatie van burgers in een bepaalde regio op lokaal niveau via politieke partijen.⁴

In het artikel wordt gebruik gemaakt van gegevens die in het kader van een onderzoek van oktober 1986 tot oktober 1987 in elf gemeenten in de provincie Groningen zijn verzameld. In dit onderzoek zijn per partijafdeling de volgende gegevens over de participatie van burgers via politieke partijen verkregen:⁵

- a) het aantal leden van de partijafdeling,
- b) het aantal bezoekers van de ledenvergaderingen van de partijafdeling,
- c) het aantal bezoekers dat ook actief is op de vergaderingen, in die zin dat ze regelmatig het woord voeren en meedoen aan de discussies op de vergaderingen,
- d) het aantal actieve partijleden dat regelmatig werkzaamheden voor

de partijafdeling verricht: zoals bestuursleden, leden van de raadsfractie, leden van de steunfractie, deelnemers aan werkgroepen en medewerkers aan het afdelingsblad.

Naast het presenteren van feitelijke gegevens wordt ook naar factoren gekeken die mogelijk van invloed zijn op de omvang van de participatie binnen partijafdelingen. Met betrekking tot de invloed van die factoren worden verwachtingen uitgesproken, die in het artikel worden getoetst. De factoren zijn: de inspanningsgraad van de participatievorm, de omvang van de gemeente, de omvang van de partijafdeling en de politieke kleur van de partij. Daarnaast komen uit het materiaal factoren naar voren die specifiek van invloed zijn op de omvang van de participatie in een bepaalde partijafdeling of in bepaalde partijafdelingen. De eerste factor die we onderscheiden is de *inspanningsgraad* van de participatievorm. De vier vormen van participatie waarover gegevens zijn verkregen vormen naar wij verwachten een oplopende reeks gemeenten naar de inspanning die de burger moet verrichten om aan de participatievorm deel te nemen. Hoe groter de inspanning is die een burger moet verrichten, hoe groter de drempel is voor de burger om tot daadwerkelijke participatie over te gaan. Het ligt daarom ook in de lijn van de verwachting dat het percentage burgers dat participeert zal afnemen naarmate de inspanningsgraad van de participatievorm toeneemt. Naast de inspanningsgraad van de participatievorm is ook invloed te verwachten van de *schaal* waarop politieke activiteiten plaats vinden op de deelname van de burgers aan verschillende vormen van participatie. In twee opzichten komt de invloed van de schaal hier aan de orde: via de factor 'omvang van de partijafdeling' en de factor 'omvang van de gemeente'.

De tweede factor, *omvang van de partijafdeling*, heeft naar wordt verondersteld een negatieve invloed op het percentage burgers dat participeert. In een grotere partijafdeling is de invloed van ieder afzonderlijk lid op de uitkomst van de politieke besluitvorming geringer dan in een kleinere partijafdeling. Een partijlid in een grotere afdeling zal daarom de kans dat hij zijn stempel op de beslissingen binnen de partijafdeling kan drukken lager inschatten. Bovendien levert in een kleinere afdeling de onderlinge sociale controle een grotere prikkel tot participatie.⁶

Ook de derde factor, *omvang van de gemeente*, heeft naar verwachting een negatieve invloed op het percentage burgers dat participeert binnen een politieke partij. In een grotere gemeente is de afstand tussen de burger en het bestuur groter. Dit brengt met zich mee dat de burger de kans dat hij met succes het beleid van het gemeentebestuur kan beïnvloeden lager zal inschatten. Bovendien is in een grotere gemeente de betrokkenheid van de burger bij de lokale politiek waarschijnlijker

kleiner.⁷

Tenslotte wordt, als vierde factor, de invloed van de *politieke kleur* van de partij op de omvang van de participatie binnen een partijafdeling behandeld. Onder de politieke kleur van een partij verstaan we de plaats van de partij op het links-rechts continuüm. We verwachten dat de politieke kleur van een partij een verschillende invloed heeft op de vier onderscheiden vormen van participatie. In rechtse partijen zal het percentage burgers dat meedoet aan de eenvoudigere vormen van participatie (het lid zijn van de partij en het bezoeken van de ledenvergaderingen) groter zijn. In linkse partijen zal het percentage burgers dat meedoet aan de moeilijkere participatievormen (meediscussiëren op de ledenvergaderingen en het verrichten van partijwerkzaamheden) groter zijn. De reden voor het uitspreken van deze verwachtingen ligt aan de ene kant in de veronderstelde gezagsgetrouwheid van de rechtse burgers. Zij zullen uit plichtsbesef eerder lid worden van een partij of de partijvergaderingen bezoeken dan linkse burgers. Aan de andere kant zullen de linkse burgers wellicht eerder meedoen aan vormen van participatie die een grotere inspanning vereisen, omdat zij een meer veranderingsgezind zijn.

Van elf gemeenten in de provincie Groningen worden in dit artikel gegevens over de omvang van de participatie binnen politieke partijen gepresenteerd. Een aantal kenmerken van deze gemeenten is weergegeven in tabel 1.1.

Uit deze tabel blijkt dat de elf gemeenten sterk van elkaar verschillen wat betreft het aantal inwoners: de kleinste gemeente telt 1.772 inwoners, de grootste gemeente heeft 10.080 inwoners. Ook in een aantal andere opzichten verschillen de gemeenten sterk van elkaar. Deze verschillen hangen nauw samen met het deel van de provincie waarin de gemeenten liggen. De vijf gemeenten in het oosten van Groningen kenmerken zich (volgens gegevens uit 1971) door een bevolking die in sterke mate onkerkelijk is en werkzaam in de industriële sector, terwijl de inwoners van de zes gemeenten in West-Groningen en Noord-Groningen in sterke mate godsdienstig zijn en werken in de agrarische sector of de dienstensector.⁸ De gegevensverzameling heeft zich beperkt tot de afdelingen van de partijen die in de raden van de elf onderzoeks gemeenten zijn vertegenwoordigd: dat zijn in totaal 47 partijafdelingen. Naast de landelijke partijen zijn in zeven gemeenten ook plaatselijke groeperingen in de raad vertegenwoordigd. Twee van deze plaatselijke groeperingen zijn geen politieke organisaties met leden, zodat uiteindelijk van 45 partijafdelingen gegevens over de omvang van de participatie kunnen worden gepresenteerd.⁹

Tabel 1.1: *Een overzicht van de elf onderzoeksgemeenten in de provincie Groningen.*

	Aantal inwoners 01-01-86	Regionale ligging in de provincie (1971)	Percentage werkend in industrie (1971)	Percentage niet- kerkelijk
Meeden	1.772	oost	50,9	37,0
Oldehove	2.509	west	27,3	11,9
Aduard	3.010	west	31,9	21,3
Grijpskerk	4.303	west	28,7	10,1
Muntendam	4.920	oost	51,0	56,9
Nieuwe Pekela	5.084	oost	51,8	36,6
Oosterbroek	5.138	oost	45,7	49,9
Ten Boer	6.765	noord	33,0	19,6
Zuidhorn	7.466	west	26,8	19,7
Oude Pekela	8.177	oost	59,0	43,8
Bedum	10.080	noord	34,0	16,1

Alleen de PvdA is in alle gemeenteraden vertegenwoordigd. Het CDA is in tien, de VVD in negen raden vertegenwoordigd. Het GPV zit in de raden van de zes gemeenten in het noorden en westen van de provincie Groningen, terwijl de CPN juist in drie gemeenten in Oost-Groningen in de raad zit. D66 heeft alleen in de gemeente Bedum een raadslid, de PSP alleen in Oosterbroek.

De plaatselijke groeperingen, die in de verschillende raden zijn vertegenwoordigd, zijn de kieslijsten Algemeen Belang (Ten Boer), Gemeentebelangen (Meeden, Oosterbroek en Zuidhorn), de Christelijke Groepering (Nieuwe Pekela) en een gecombineerde kieslijst Gemeentebelangen/Christelijke Groepering (Muntendam).¹⁰

In de paragrafen 2 tot en met 5 worden achtereenvolgens voor de vier

verschillende vormen van participatie de verzamelde gegevens gepresenteerd. De gegevens worden eerst in tabelvorm weergegeven en daarna in de tekst toegelicht. Per afdeling worden de absolute aantallen gegeven en de percentages, die een indruk bieden van de relatieve omvang van de participatie. Ook worden de percentages per gemeente en per politieke partij gegeven. De percentages voor de gemeenten worden in oplopende volgorde van hun inwoneraantal gepresenteerd. De percentages van de politieke partijen, afgezien van de plaatselijke groeperingen, in oplopende volgorde van progressiviteit: GPV, VVD, CDA, D66, PvdA, CPN, PSP.¹¹ Indien dat mogelijk is worden de gegevens vergeleken met gegevens uit andere onderzoeken. Vergelijkingen met algemene cijfers over de omvang van de participatie zijn te vinden in de hoofdstuktekst, vergelijkingen met specifieke gegevens voor de PvdA zijn opgenomen in het notenapparaat.

De verwachtingen die in deze inleiding zijn uitgesproken over de invloed van een aantal factoren op de omvang van de participatie zijn op twee manieren getoetst. Voor alle vier factoren is eerst gekeken of uit de tabel, waarin de onderzoeksgegevens zijn samengevat, een verband valt te constateren. Daarna is in een nadere statistische analyse gekeken of de verbanden die voor de beide schaalfactoren, omvang van de partijafdeling en omvang van de gemeente, blijven bestaan als ze ten opzichte van elkaar worden gecontroleerd. Indien dat niet het geval is dan is er sprake van een schijnverband.¹²

In de paragrafen 2 tot en met 5 wordt per participatievorm een uitspraak gedaan over de invloed van de verschillende factoren, terwijl we in de slotparagraaf algemene conclusies trekken over de factoren die de omvang van de participatie binnen politieke partijen bepalen.

2. het lidmaatschap van een politieke partij

Tabel 2.1 geeft per afdeling van de politieke partijen de omvang van de eerste en meest eenvoudige participatievorm weer: het lidmaatschap van de partijen.

Uit de gegevens blijkt dat de omvang van de partijafdelingen in de onderzoeksgemeenten sterk uiteenloopt. De kleinste afdeling is de afdeling van de CPN in Nieuwe Pekela met 6 leden, de afdeling van het CDA in Bedum is met 280 leden de grootste afdeling. Het gemiddeld aantal leden per afdeling is 74.

Interessanter dan absolute aantallen is de *organisatiegraad*: het percentage, dat de verhouding tussen het aantal leden en het aantal kiezers weergeeft.¹³ Gemiddeld over alle afdelingen is dat 10%. Dit gemiddelde ligt iets boven het percentage van 9% uit het meest recente Nationaal

Tabel 2.1: *Het aantal leden, absoluut en in relatie tot het aantal kiezers, van de partijafdelingen (1986/87).*

Gemiddeld percentage (10%)	GPV (22%)	VVD (11%)	CDA (11%)	D'66 (6%)	PvdA (7%)	CPN (6%)	PSP (3%)	Pl. groep. (11%)
Meeden (9%)	-	-	25 9%	-	45 7%	-	-	40 17%
Oldehove (14%)	53 20%	30 13%	59 10%	-	70 17%	-	-	-
Aduard (13%)	50 23%	42 17%	85 14%	-	67 9%	-	-	-
Grijpskerk (10%)	32 16%	38 9%	148 11%	-	40 7%	-	-	-
Muntendam (7%)	-	-	-	-	125 8%	23 4%	-	nvt
Nieuwe Pekela (6%)	-	26 8%	60 9%	-	45 3%	6 2%	-	30 7%
Oosterbroek (6%)	-	26 7%	43 11%	-	56 4%	-	8 3%	30 10%
Ten Boer (11%)	125 23%	34 6%	125 10%	-	84 7%	-	-	nvt
Zuidhorn (15%)	215 22%	130 22%	115 10%	-	123 11%	-	-	75 12%
Oude Pekela (6%)	-	12 3%	38 6%	-	179 6%	100 8%	-	-
Bedum (11%)	200 22%	75 12%	280 11%	20 6%	102 6%	-	-	-

Gemiddeld aantal leden per afdeling: 74

Kiezersonderzoek van 1986.¹⁴ Volgens een onderzoek uit 1979 is de sociale participatie in het algemeen in het noorden hoger dan in de rest van het land. In het noorden zijn meer mensen lid van een werkgevers- of werknemersorganisatie en meer mensen lid van een sportclub of culturele vereniging. Deze sterke participatieneiging in het noorden komt ook tot uitdrukking in de organisatiegraad van politieke partijen van 13,7% tegen landelijk 9,4%.¹⁵ Het in vergelijking daarmee lage percentage dat wij vonden is toe te schrijven aan de zeer lage cijfers voor de Oost-Groninger gemeenten (tussen 6% en 9%). In de overige gemeenten vonden wij een organisatiegraad van 10% tot 15%.

De cijfers over de organisatiegraad per politieke partij kunnen worden vergeleken met landelijke cijfers uit 1986. De landelijke ledencijfers zijn afkomstig van de landelijke partijsecretariaten en vergeleken met de landelijke verkiezingsuitslagen.¹⁶

	<i>onderzoeksgemeenten</i>	<i>landelijke cijfers</i>
GPV	22%	14%
VVD	11%	6%
CDA	11%	4%
D66	6%	2%
PvdA	7%	3%
CPN	6%	15%
PSP	3%	6%

Bij een vergelijking valt op dat de landelijke percentages in de meeste gevallen veel lager liggen dan de percentages in de onderzoeksgemeenten. Dit verschil kan gedeeltelijk worden verklaard uit de hogere organisatiegraad in het noorden van het land en de grotere opkomst van de kiezers bij de landelijke verkiezingen.

Er zijn, zo blijkt uit de tabel, nogal wat verschillen in organisatiegraad. De vraag is hoe deze verschillen zijn te verklaren. Een duidelijke relatie tussen de omvang van de partijafdeling en het lidmaatschapspercentage is hier niet waar te nemen. Er is wel een aanmerkelijk verschil in organisatiegraad tussen de regio's. De gemeenten in Oost-Groningen scoren veel lager dan de gemeenten in West- en Noord-Groningen. Het lijkt er daarom op dat andere factoren voor het verklaren van de relatieve omvang van het lidmaatschap belangrijker zijn dan de factor gemeentegrootte. Gezien de sterke verschillen die in een aantal opzichten bestaan tussen gemeenten in Oost-Groningen en de rest van de provincie is het aannemelijk dat het verschil in lidmaatschap te maken heeft met verschillen in sociale structuur. De inwoners in het oosten van de provincie hebben over het algemeen een lager opleidingsniveau en verkeren (mede door het hoge werkloosheidspercentage aldaar) in een slechtere inkomenspositie.

Ook de politieke kleur blijkt een relevante factor. Alle partijen ter linkerzijde van het politieke spectrum scoren onder het gemiddelde, alle partijen ter rechterzijde daarboven. Met name het GPV heeft met 22% een hoge organisatiegraad. Dit hoge cijfer is het gevolg van de sterke kerkelijke en sociale binding tussen de kiezers op deze partij, die nagenoeg allen uit de kring van de vrijgemaakt gereformeerden komen. Het hoge percentage van het GPV in de onderzoeksgemeenten corres-

pondeert met het landelijke cijfer.

Van de drie grote partijen scoort de PvdA het laagst. Dit kan worden verklaard uit de gemiddeld lagere opleiding en het lagere inkomen van veel PvdA-kiezers, met name in Oost-Groningen.

Tenslotte zijn er van afdeling tot afdeling verschillende bijzondere omstandigheden van belang. De meest opvallende voorbeelden daarvan zijn de volgende.

In Oude Pekela hebben het CDA en de VVD een minderheidspositie in de gemeenteraad en daardoor een structurele oppositierol. De lage organisatiegraad van de VVD en het CDA in de gemeente is hiervan een gevolg. De animo om lid te worden en politiek actief te zijn is, volgens de geïnterviewde secretarissen, in deze partijen niet groot, omdat hun invloed op de gemeentepolitiek gering is. In Nieuwe Pekela en Muntendam vervult de CPN ook een 'Gemeentebelangenrol'. De lijsttrekker van de CPN geniet in deze gemeenten vertrouwen bij een groot gedeelte van het electoraat, waardoor de partij bij de raadsverkiezingen veel kiezers trekt die bij landelijke en provinciale verkiezingen niet op de CPN stemmen.¹⁷ De organisatiegraad van de CPN in de onderzoeksgemeenten is daardoor veel lager dan de landelijke. De PvdA in Oldehove kreeg een nieuw en actief bestuur, dat de afdeling een aantal jaren geleden nieuw leven heeft ingeblazen. Het bestuur heeft verschillende nieuwe activiteiten ontplooid, waardoor het ledental een sterke groei heeft doorgemaakt. De organisatiegraad is wellicht daardoor de hoogste van alle PvdA-afdelingen.

3. het bezoek aan de afdelingsvergaderingen

Tabel 3.1 geeft de omvang van de tweede en iets moeilijker participatievorm weer, namelijk het bezoek aan de ledenvergaderingen van de politieke partijen.

Ook voor het bezoek aan de ledenvergaderingen geldt dat het aantal bezoekers per partijafdeling sterk varieert. De kleinste afdeling, de CPN in Nieuwe Pekela, heeft met 3 aanwezigen ook het geringste aantal bezoekers. Het hoogste gemiddelde aantal bezoekers, 35, hebben de PvdA in Muntendam en het GPV in Zuidhorn. Het gemiddelde bezoekersaantal op de vergaderingen is 18.

Voor een analyse van de deelname aan partijbijeenkomsten is de *bezoekersgraad* (het percentage leden dat de afdelingsvergaderingen bijwoont) het meest interessant. Gemiddeld is de bezoekersgraad 24%. In relatie tot het aantal kiezers is het aantal bezoekers aan de vergaderingen 2,3%. Cijfers over het gemiddelde bezoek aan partijvergaderingen zijn niet bekend uit andere onderzoeken, wel over het percentage Nederlan-

Tabel 3.1: *Het gemiddeld aantal bezoekers, absoluut en in relatie tot het aantal leden, van de vergaderingen (1986/87).*

Gemiddeld percentage (24%)	GPV (20%)	VVD (32%)	CDA (24%)	D'66 (50%)	PvdA (21%)	CPN (34%)	PSP (75%)	Pl. grp. (27%)
Meeden (34%)	-	-	12 48%	-	14 31%	-	-	11 28%
Oldehove (32%)	22 42%	6 20%	27 48%	-	12 17%	-	-	-
Aduard (30%)	22 44%	10 24%	27 32%	-	13 19%	-	-	-
Grijskerk (24%)	12 38%	12 32%	25 17%	-	12 30%	-	-	-
Muntendam (31%)	-	-	-	-	35 28%	11 48%	-	nvt
Nieuwe Pekela (45%)	-	30 115%	12 20%	-	14 31%	3 50%	-	16 53%
Oosterbroek (40%)	-	9 35%	25 58%	-	15 27%	-	6 75%	10 33%
Ten Boer (21%)	20 16%	12 35%	30 24%	-	17 20%	-	-	nvt
Zuidhorn (18%)	35 16%	27 21%	32 28%	-	15 12%	-	-	10 13%
Oude Pekela (27%)	-	6 50%	20 53%	-	32 18%	30 30%	-	-
Bedum (14%)	25 13%	20 27%	22 8%	10 50%	15 15%	-	-	-

Gemiddeld aantal bezoekers per afdeling: 18

ders dat incidenteel een vergadering van een politieke partij bijwoont. Uit het 'Political Action' onderzoek dat in 1974 en 1979 is gehouden blijkt dat in beide jaren 6% van de ondervraagden aangeeft vaak of soms een politieke vergadering of een politieke bijeenkomst te bezoeken.¹⁸ Uit de onderzoeken naar Culturele Veranderingen, die in de jaren tachtig zijn gehouden, blijkt dat 12% van de Nederlanders aangeeft in de afgelopen twee jaar wel eens een vergadering of een bijeenkomst van een politieke partij te hebben bezocht.¹⁹

De verschillen in bezoekersgraad hebben verschillende oorzaken. Uit de tabel blijkt dat er een samenhang is tussen de omvang van de afdeling

en de bezoekersgraad - vanwege hun geringe aantallen leden worden de kleinste afdelingen hier buiten beschouwing gelaten. Een treffende illustratie voor dit verband leveren de zes kiesverenigingen van het GPV. De drie kleinere kiesverenigingen (Aduard, Oldehove, Grijskerk) hebben een zeer hoog bezoekerspercentage, de drie grotere verenigingen (Bedum, Ten Boer, Zuidhorn) juist een zeer laag percentage. Een andere aanwijzing voor de invloed van de omvang van de partijafdeling is dat de grootste afdeling, het CDA in Bedum, het allerlaagste percentage bezoekers heeft. In de nadere statistische analyse blijft het verband bestaan als het wordt gecontroleerd voor de factor 'omvang van de gemeente'.

Een uitzonderlijke situatie doet zich voor bij de VVD in Nieuwe Pekela. Deze afdeling heeft een percentage bezoekers dat boven de 100% ligt. Een reden voor dit verschijnsel is dat de afdelingsvergaderingen van de VVD in deze gemeente worden bezocht door een groot aantal sympathisanten, waaronder veel middenstanders, die om uiteenlopende redenen geen lid van de partij willen worden. Een andere reden is dat een VVD-kamerlid, dat tot kort voor de onderzoeksperiode in de gemeente Nieuwe Pekela woonachtig was, voor elke ledenvergadering (twee keer per jaar) een inleiding hield over de landelijke politiek. Op die manier trok de vergadering veel extra belangstellenden.

Ook de factor 'omvang van de gemeente' lijkt effect te hebben op het bezoeken van de afdelingsvergaderingen. De grootste gemeente, Bedum, heeft het laagste percentage, terwijl een grote gemeente als Zuidhorn, die bij het lidmaatschap nog het hoogst scoorde, nu als op één na laagste tevoorschijn komt. De twee kleinste gemeenten, Meeden en Oldehove, hebben daarentegen een hoog percentage. Uit de nadere statistische analyse blijkt echter dat hier sprake is van een schijnverband. Het verband valt weg onder controle voor de omvang van de partijafdeling. Grotere gemeenten hebben met andere woorden alleen een lager bezoekerspercentage, omdat de afdelingen in die gemeenten groter zijn.

Een eenduidige invloed van de politieke kleur op het percentage bezoekers is niet te ontdekken. De kleinere linkse partijen hebben een relatief hoge score, maar dit heeft meer te maken met de geringe omvang van hun afdelingen. Het omgekeerde geldt voor het percentage bezoekers bij het GPV, dat door de scores van de drie grote kiesverenigingen negatief wordt beïnvloed.

Van de drie grote partijen zit het CDA precies op het gemiddelde, heeft de VVD het hoogste en de PvdA het laagste percentage.²⁰ Bij de interpretatie van deze cijfers moet echter rekening worden gehouden

met het aantal vergaderingen dat de partijen houden en het karakter van die vergaderingen. De VVD-afdelingen hebben doorgaans maar een paar bijeenkomsten per jaar, die bovendien vaak het karakter dragen van huishoudelijke vergaderingen, veelal gevolgd door een lezing. De PvdA-afdelingen daarentegen houden jaarlijks gemiddeld zeven vergaderingen, die een meer politiek karakter dragen.

Een overzicht van het gemiddeld aantal vergaderingen per jaar per politieke partij staat in tabel 3.2. Het aantal ledenvergaderingen geeft, evenals het aantal uren per week dat de partijsecretaris besteedt aan het secretariaatswerk, een indruk van het niveau van politieke activiteiten binnen een partij.

Tabel 3.2: *Overzicht van het gemiddeld aantal ledenvergaderingen per jaar en de gemiddelde tijdsbesteding aan het secretariaatswerk per week (1986/87).*

	Aantal leden- vergaderingen per jaar	Uren secreta- riaatswerk per week
GPV	4.0	2.8
VVD	2.1	1.3
CDA	3.5	2.4
D'66	3.0	0.5
PvdA	7.3	4.7
CPN	5.7	5.3
PSP	6.0	1.0
Pl. gr	3.5	1.3
gem.	4.4	2.7

4. het meediscussiëren op de afdelingsvergaderingen

In tabel 4.1 wordt de omvang van de derde en weer iets meer inspanning vergende participatievorm, het meediscussiëren op de ledenvergaderingen, weergegeven.

Tabel 4.1: *Het gemiddeld aantal discussianten, absoluut en in relatie tot het aantal bezoekers (1986/87).*

Gemiddeld percentage (58%)	GPV (43%)	VVD (48%)	CDA (58%)	D'66 (60%)	PvdA (64%)	CPN (86%)	PSP 100%	Pl. groep. (68%)
Meeden (81%)	-	-	10 83%	-	9 64%	-	-	11 100%
Oldehove (70%)	15 68%	6 100%	14 50%	-	12 100%	-	-	-
Aduard (74%)	7 30%	10 100%	23 85%	-	13 100%	-	-	-
Grijpskerk (54%)	10 83%	6 50%	5 20%	-	12 100%	-	-	-
Muntendam (37%)	-	-	-	-	6 17%	11 100%	-	nvt
Nieuwe Pekela (37%)	-	8 27%	4 35%	-	7 50%	3 100%	-	6 38%
Oosterbroek (57%)	-	9 100%	12 48%	-	5 33%	-	6 100%	5 50%
Ten Boer (51%)	7 35%	8 70%	15 50%	-	10 60%	-	-	nvt
Zuidhorn (47%)	11 30%	4 15%	16 50%	-	15 100%	-	-	10 100%
Oude Pekela (75%)	-	1 17%	20 100%	-	21 67%	24 80%	-	-
Bedum (60%)	8 32%	12 60%	15 68%	6 60%	14 90%	-	-	-

Gemiddeld aantal discussianten per afdeling en per ledenvergadering: 10
Het aantal personen dat meediscussieert op de ledenvergaderingen varieert van één tot 24.²¹ Bij de VVD-afdeling in de gemeente Oude Pekela is het enige raadslid, tevens voorzitter en secretaris van de afdeling, ook de enige persoon die op de ledenvergaderingen regelmatig het woord voert. De CPN in Oude Pekela en het CDA in Aduard tellen de meeste discussianten.

De percentages bezoekers die meediscussieëren lopen zeer sterk uiteen. Gemiddeld over alle afdelingen bedraagt het percentage 58%. Dit betekent dat het percentage van het aantal leden van een partij dat deelneemt aan de discussies 14% is en van het aantal kiezers 1,3%.

Een aantal afdelingen (de VVD in Zuidhorn en Oude Pekela, de PvdA in Muntendam en het CDA in Grijpskerk) ligt ver onder het gemiddelde van 58%. Daar staat tegenover dat bij 13 van de 45 afdelingen alle bezoekers deelnemen aan de discussies op de ledenvergaderingen. Een duidelijke relatie met de omvang van de afdeling kan niet uit de tabel worden opgemaakt.

Ook de omvang van de gemeente lijkt geen invloed te hebben op het percentage bezoekers dat meediscussieert. Zowel de drie kleinste gemeenten als de twee grootste gemeenten hebben een hoger percentage dan het gemiddelde. De overige gemeenten hebben een lager percentage. Opvallend is dat de percentages ook per gemeente zeer sterk uiteenlopen: Muntendam en Nieuwe Pekela hebben met 37% het laagste percentage, hun buurgemeente Meeden met 81% het hoogste.

Bezien we de percentages voor de verschillende partijen dan valt op dat alle partijen ter linkerzijde van het politieke spectrum en de plaatselijke groeperingen een hoger percentage hebben dan het gemiddelde. Het GPV heeft, net als bij het bezoek aan de ledenvergaderingen, het laagste percentage.

Van de drie grote partijen zit het CDA opnieuw precies op het gemiddelde, maar hebben de PvdA en de VVD van plaats gewisseld: de PvdA heeft nu een hoger percentage dan de VVD. Het aantal ledenvergaderingen en het karakter van de vergaderingen kunnen ook hier als de voornaamste verklaring voor dit verschil worden aangevoerd, zij het dat de invloed op het meediscussiëren tijdens de vergaderingen een andere is dan op het bezoek aan de vergaderingen. Het feit dat de afdelingen van de PvdA gemiddeld vaker vergaderen en de vergaderingen een meer politiek karakter hebben vormt op zich een drempel voor de leden om de vergaderingen te bezoeken, omdat van hen een grotere inspanning en een grotere tijdsinvestering wordt geëist. De leden die deze drempel eenmaal hebben overwonnen zullen daarom ook meer gemotiveerd zijn om op de vergaderingen actief te proberen via het meedoen aan de discussies de besluitvorming binnen de partij te beïnvloeden.²²

5. het actief zijn binnen de politieke partij

Tabel 5.1 geeft de omvang weer van de vierde participatievorm, het actief zijn binnen de partij, niet door aan vergaderingen deel te nemen maar door verschillende werkzaamheden voor de partij te verrichten.

Tabel 5.1: *Het aantal actieve leden, absoluut en in relatie tot het totaal aantal leden (1986/87).*

Gemiddeld percentage (15%)	GPV (11%)	VVD (16%)	CDA (14%)	D'66 (30%)	PvdA (17%)	CPN (12%)	PSP (38%)	Pl. groep. (17%)
Meeden (21%)	-	-	7 28%	-	8 18%	-	-	8 20%
Oldehove (19%)	20 38%	6 20%	7 12%	-	8 11%	-	-	-
Aduard (33%)	13 26%	12 29%	30 35%	-	25 37%	-	-	-
Grijpskerk (16%)	6 19%	6 16%	18 12%	-	10 25%	-	-	-
Muntendam (15%)	-	-	-	-	17 14%	5 22%	-	nvt
Nieuwe Pekela (23%)	-	5 19%	11 18%	-	15 33%	2 33%	-	6 20%
Oosterbroek (25%)	-	5 19%	10 23%	-	15 27%	-	3 38%	7 23%
Ten Boer (12%)	10 8%	7 21%	15 12%	-	13 15%	-	-	nvt
Zuidhorn (11%)	13 6%	13 10%	18 16%	-	20 16%	-	-	8 11%
Oude Pekela (9%)	-	1 8%	3 8%	-	15 8%	9 9%	-	-
Bedum (9%)	15 8%	10 13%	22 8%	6 30%	10 10%	-	-	-

Gemiddeld aantal actieve leden per afdeling: 11

In het eerste hoofdstuk werd als verwachting uitgesproken dat het meer inspanning zou vergen om actief te zijn binnen de partij, dan om mee te discussiëren tijdens de vergaderingen. Daarom zouden minder personen aan deze participatievorm meedoen. Dit blijkt volgens onze onderzoeksgegevens niet het geval te zijn. Het aantal actieve leden ligt iets hoger dan het aantal discussianten, namelijk op een gemiddelde van 11 per afdeling.

De afdeling van de VVD in Oude Pekela scoort opnieuw het laagst, omdat het enige raadslid ook de enige persoon is die binnen de partij werkzaamheden verricht. Voor het enige raadslid van de CPN in Nieuwe

Pekela geldt nagenoeg hetzelfde, maar voor werkzaamheden met een meer uitvoerend karakter kan hij een beroep doen op een partijgenoot. Het CDA in Aduard heeft de meeste actieve partijleden: 30.

Het aantal actieve leden bedraagt gemiddeld 15% van het totaal aantal leden, in relatie tot het aantal kiezers is dat 1,4%. Dit betekent dat maar 1,4% van de kiezers regelmatig werkzaamheden voor een politieke partij verricht.

Dit percentage van 1,4% ligt iets lager dan de 2% die in 1983 in het Eurobarometeronderzoek aangaf onbetaald werk voor een politieke partij te verrichten. In datzelfde onderzoek gaf 10% van de ondervraagden aan lid te zijn van een politieke partij. Als we er van uit mogen gaan dat alleen leden van een politieke partij onbetaald werk voor een partij verrichten, kan hieruit worden opgemaakt dat 20% van de leden onbetaald werk binnen een partij verricht. Ook dit percentage ligt hoger dan de 15% in ons eigen onderzoek.²³

In andere onderzoeken is gevraagd of mensen incidenteel wel eens werkzaamheden voor een politieke partij verrichten. Het 'Political Action' onderzoek kwam in 1974 tot de conclusie dat 9% van de ondervraagden wel eens voor een partij had gewerkt; in 1979 bleek dat 7%.²⁴ Uit de onderzoeken naar culturele veranderingen, die in de jaren tachtig zijn gehouden, kwam naar voren dat 7% van de respondenten naar eigen zeggen in de afgelopen twee jaar wel eens iets voor een politieke partij had gedaan.²⁵

Onze gegevens wijzen in de richting van een invloed van de omvang van de partijafdeling op het aantal actieve leden binnen de partij. Zo vonden we een lage activiteitsgraad bij grote afdelingen als van het GPV in Zuidhorn, Bedum en Ten Boer en een hoge activiteitsgraad bij de veel kleinere afdeling van het GPV in Oldehove en bij de PSP in Oosterbroek. Opvallend hoog zijn ook de percentages bij de afdelingen van de PvdA en het CDA in Aduard. In de nadere statistische analyse blijkt het verband, onder controle voor de omvang van de gemeente, niet significant te zijn.

Ook de factor 'omvang van de gemeente' lijkt van betekenis. De vier grootste gemeenten hebben de laagste percentages, de drie kleinste gemeenten horen tot de vijf gemeenten met de hoogste percentages. Maar ook in dit geval blijkt het verband, onder controle voor de omvang van de partijafdeling, niet significant te zijn in de nadere statistische analyse.

Een eenduidige invloed van de politieke kleur op de activiteitsgraad is niet te ontdekken. De verschillen naar partij zijn vrij gering en wor-

den, voorzover aanwezig, verklaard door de grootte van de afdeling. De lage percentages van de CPN en het GPV worden alleen veroorzaakt door het zeer lage percentage actieve leden in de grotere afdelingen van deze partijen. In de kleinere afdelingen van deze partijen ligt het percentage actieve leden juist boven het gemiddelde. De plaatselijke groeperingen en de drie grote partijen ontlopen elkaar niet veel op dit punt.²⁶

6. conclusies

In de inleiding veronderstelden wij dat de omvang van de participatie binnen politieke partijen afhankelijk zou zijn van vier factoren: de inspanningsgraad van de participatievorm, de omvang van de partijafdeling, de omvang van de gemeente en de politieke kleur van de partij. Wij zullen nu onze bevindingen samenvatten.

De vier participatievormen waarover gegevens zijn verzameld vormen zo meenden we - een oplopende reeks, gemeten naar de inspanning die de burger moet verrichten om aan de activiteit deel te nemen. Op grond daarvan verwachtten we dat het aantal burgers dat participeert afneemt naarmate de *inspanningsgraad* van de vorm van participatie toeneemt. Deze verwachting blijkt wel te kloppen voor de drie eerste vormen van participatie, maar niet voor de vierde vorm: het verrichten van werkzaamheden voor de partij. Het percentage van de leden dat werkzaamheden voor de partij verricht (15%), is iets groter dan het percentage van de leden dat meedoet aan de discussies op de ledenvergaderingen (14%). Een mogelijke verklaring hiervoor is dat het verrichten van werkzaamheden voor de partij kwantitatief misschien wel meer inspanning, in de zin van een grotere tijdsinvestering, vereist, maar dat meedoen aan discussies een hogere kwalitatieve moeilijkheidsgraad heeft dan bijvoorbeeld het verspreiden van het afdelingsblad.

De tweede verklarende factor is de *omvang van de partijafdeling*. We verwachtten dat het percentage van de burgers dat participeert zal afnemen naarmate de partijafdeling groter is. Uit de gegevens blijkt dat deze verwachting niet opgaat voor het lidmaatschap van de partij en het meediscussiëren op de ledenvergaderingen. Het is niet zo dat grotere afdelingen een lagere organisatiegraad hebben en een lager percentage kennen van bezoekers van ledenvergaderingen die meedoen aan de discussies. De verwachting lijkt wel op te gaan voor de twee andere participatievormen. In grotere afdelingen is een lager percentage van de leden actief door het bezoeken van ledenvergaderingen of het verrichten van partijwerkzaamheden.

De derde verklarende factor is de *omvang van de gemeente*. We ver-

wachtten dat het percentage burgers dat participeert zal afnemen naarmate het inwonertal van de gemeente groter is. Voor de factor 'omvang van de gemeente' geldt hetzelfde als voor de omvang van de partijafdeling. In de gegevens valt geen verband te ontdekken tussen eenerzijds de omvang van de gemeente en anderzijds de organisatiegraad en het percentage van de bezoekers dat aan de discussies op de afdelingsvergaderingen meedoet. De verwachting lijkt wel op te gaan voor het percentage leden dat de afdelings vergaderingen bezoekt en partijwerkzaamheden verricht.

In de onderzoeksgegevens lijken beide *schaalfactoren*, omvang van de partijafdeling en omvang van de gemeente, dus wel invloed te hebben op het percentage leden dat de ledenvergaderingen bezoekt en het percentage leden dat partijwerkzaamheden verricht, maar niet op het percentage kiezers dat lid wordt en het percentage bezoekers dat meediscussieert op de vergaderingen. Uit de nadere statistische analyse van het materiaal blijkt echter dat de beide verbanden tussen de omvang van de gemeente en het percentage van de leden dat participeert schijnverbanden zijn: ze vallen weg onder controle voor de omvang van de partijafdeling. Ook het verband tussen de omvang van de partijafdeling en het percentage van de leden dat partijwerkzaamheden verricht blijkt een schijnverband, dat wegvalt onder controle voor de invloed van de omvang van de gemeente. Alleen het verband tussen de omvang van de partijafdeling en het percentage van de leden dat de vergaderingen bezoekt valt niet weg na de statistische controle.

Uit de statistische analyse komt naar voren dat - paradoxaal genoeg de omvang van de gemeente (ook na controle voor de omvang van de partijafdeling) wel een verband heeft met het percentage *kiezers* dat binnen de partij actief is door het meediscussiëren op ledenvergaderingen en het verrichten van werkzaamheden. Het is dus van groot belang op welke manier de relatieve omvang van de participatie wordt gedefinieerd: de relatieve omvang van de participatie als percentage van het aantal kiezers geeft een andere uitkomst dan als percentage van het aantal leden of het aantal bezoekers. Uiteindelijk blijven er, na controle voor de andere schaalfactor, vier verbanden over. De verbanden gaan in de voorspelde negatieve richting:

- tussen de omvang van de partijafdeling en het percentage van de leden dat de afdelingsvergaderingen bezoekt,
- tussen de omvang van de partijafdeling en het percentage van de leden dat meediscussieert op de vergaderingen,
- tussen de omvang van de gemeente en het percentage van de kiezers dat meediscussieert op de vergaderingen,
- tussen de omvang van de gemeente en het percentage van de kie-

zers dat partijwerkzaamheden verricht.

De schaalfactoren hebben dus op drie van de vier onderscheiden participatievormen invloed. Alleen op de organisatiegraad gaat geen enkele invloed uit van de schaal waarop de politieke activiteiten plaatsvinden. Een mogelijke verklaring voor het ontbreken van het verband tussen de omvang van de afdeling en de organisatiegraad is dat burgers hun lidmaatschap van een partij niet laten afhangen van lokale omstandigheden. Ze worden lid van de partij waarmee ze zich landelijk het beste kunnen identificeren. Een verklaring die kan worden gegeven voor het ontbreken van een verband tussen de omvang van de gemeente en lidmaatschap is dat factoren gelegen in de economische en sociale structuur van een gemeente, zoals opleiding en inkomen van de inwoners en de werkgelegenheidssituatie, bepalend zijn voor het lid worden van een politieke partij.²⁷

Ten aanzien van de *politieke kleur* van de partij tenslotte, de vierde factor, werd de verwachting uitgesproken dat de organisatiegraad en het percentage leden dat de vergaderingen bezoekt in rechtse partijen groter is, en dat in linkse partijen een groter percentage bezoekers meediscussieert op de vergaderingen en een groter percentage leden partijwerkzaamheden verricht.

Uit de onderzoeksgegevens blijkt dat de politieke kleur van de partij een duidelijke invloed heeft op het percentage kiezers dat lid is en op het percentage bezoekers dat meediscussieert op de afdelingsvergaderingen. De verbanden gaan ook in de voorspelde richting. Het lidmaatschapspercentage is groter bij de partijen ter rechterzijde dan bij de partijen ter linkerzijde van het politieke spectrum; op de vergaderingen van de linkse partijen voeren relatief meer mensen het woord dan op de vergaderingen van de rechtse partijen.

Wellicht leidt grotere gezagsgetrouwheid bij rechtse burgers er wel toe dat ze uit plichtsbesef lid worden van een partij, maar zien zij het bezoeken van vergaderingen niet als een plicht. Aan de andere kant hebben de linkse burgers blijkbaar wel de neiging, door hun grotere veranderingsgezindheid, vaker hun mond open te doen op ledenvergaderingen, maar zijn ze niet bereid meer tijd te steken in partijwerkzaamheden.

Opvallend is dat alleen de plaatselijke groeperingen op alle vier vormen van participatie een hogere score hebben dan de gemiddelde score voor alle partijen. Deze plaatselijke groeperingen hebben dus een positief effect op de betrokkenheid van de burgers bij de lokale politiek.

De voornaamste conclusie die uit dit artikel kan worden getrokken is dat er geen uniform verklaringsmodel voor alle vormen van participatie

binnen politieke partijen bestaat. De invloed van de verschillende algemene factoren op de omvang van de participatie verschilt per participatievorm. Als uitdrukkelijke beperking bij dit artikel moet worden genoemd dat slechts een zeer beperkt aantal van de mogelijke factoren die de omvang van de participatie beïnvloeden aan bod is gekomen. Een groot aantal andere factoren, zoals sexe en opleiding, kunnen de in dit artikel geconstateerde verbanden doorkruisen. Bovendien blijken belangrijke verschillen in participatie verband te houden met omstandigheden die sterk plaatselijk gebonden zijn. Het opsporen van deze omstandigheden vereist verder onderzoek naar de participatie binnen politieke partijen op lokaal niveau. Dit artikel heeft daartoe een aanzet willen geven.

noten

1. De auteur bedankt drs. J. de Ridder en prof.dr. M.Herweijer (RU Groningen), prof.dr. J.J.A. Thomassen (TU Twente) en dr. A.P.M. Lucardie en drs. R.A. Koole (DNPP-RUG) voor hun commentaar op eerdere versies van dit artikel. Deze dank geldt ook voor mevr. drs. E.J. Beneker en mevr. drs. K.Th. van Barneveld-Krol, de collega-onderzoekers bij het onderzoek waaruit de gegevens komen die in dit artikel zijn gebruikt.

2. Evenals Elsinga versta ik onder politieke participatie: de verzameling van activiteiten van burgers, gericht op beïnvloeding van de voorbereiding, totstandkoming en/of de uitvoering van het overheidsbeleid'; zie: E. Elsinga, *Politieke participatie in Nederland*, Amsterdam: 1985, p.39.

3. Politieke participatie is evenwel geen ééndimensionaal begrip, maar een begrip dat bestaat uit meer dimensies: dat wil zeggen, uit verschillende groepen van op beïnvloeding van het overheidsbeleid gerichte activiteiten die bij elkaar horen.

Een eerste onderscheid dat kan worden gemaakt is dat tussen conventionele participatie en protestparticipatie. Tot protestparticipatie behoren activiteiten als het meedoen aan een handtekeningenactie, het meelopen in demonstraties en het voeren van bezettingsacties. Binnen conventionele politieke participatie kan nog een nader onderscheid worden gemaakt tussen: 1) stemmen, 2) participatie in politieke partijen, 3) 'contacting'. Zie L.W. Milbrath en M.L. Goel, *Political participation*, Chicago: 1977, blz. 10-24; voorts: S. Verba, N.H. Nie en J.O. Kim, *Participation and political equality*, Cambridge: 1978, blz. 51-56.

4. Een voorbeeld is de secundaire analyse van Harry van der Kaap van gegevens over de politieke betrokkenheid in 38 kleine gemeenten in de provincie Groningen uit een opinie-onderzoek dat in 1982 door het NIPO is gehouden; zie H. van der Kaap, 'Betrokkenheid bij de lokale politiek in kleine gemeenten', scriptie Rijksuniversiteit Groningen, 1986.

Een ander voorbeeld is het onderzoek naar de politieke participatie in partij-afdelingen van de PvdA in 1978 (het 'MEP-rapport'), waarvan Heyne den Bak gegevens weergeeft; zie G. Heyne den Bak, *Democratie in problemen: participatie en besluitvorming in de PvdA*, Deventer: 1982.

5. De gegevens die in dit artikel zijn gebruikt komen uit het eerste deelonderzoek (de 'nulmeting') van een evaluatie-onderzoek naar de gemeentelijke herindeling in de provincie Groningen, dat plaats vond van oktober 1986 tot oktober 1987. Het onderzoek wordt, in opdracht van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en de provincie Groningen, uitgevoerd door de vakgroep Bestuursrecht en Bestuurskunde van de Rijksuniversiteit Groningen.

In het kader van het onderzoek in de lokale samenleving zijn interviews gehouden met de secretarissen van de politieke partijen die zijn vertegenwoordigd in de gemeenteraden. Deze interviews waren erop gericht materiaal te verzamelen over de organisatie en het functioneren van de verschillende partijafdelingen vóór de herindeling. De gegevens over de omvang van de participatie die in dit artikel zijn gebruikt, zijn gebaseerd op schattingen van de secretarissen.

6. Een bekende theorie over de relatie tussen de omvang van de politieke partij en politieke participatie is de theorie over oligarchisering van Michels. Een modelmatige uitwerking van deze theorie geeft R. Wippler, "Een model van oligarchiseringsprocessen in democratische organisaties", in: S. Lindenberg en F.N. Stokman (red.), *Modellen in de sociologie*, Deventer: 1983, blz. 40-45.

7. Zie voor theoretische verhandelingen over het verband tussen de omvang van de gemeente en politieke participatie R. Dahl en E. Tufte, *Size and democracy*, Stanford: 1973, blz. 41-65; Verba, Nie en Kim, *a.w.*, blz. 269-285; en D.W.P. Ruiter en J.J.A. Thomassen (red.), *Omvang van gemeenten*, Enschede: 1981, blz. 20-23.

8. De gegevens over de godsdienstige samenstelling van de bevolking en de samenstelling van de beroepsbevolking komen uit de volkstelling van 1971.

9. In het algemeen vallen de grenzen van de partijafdelingen samen met de gemeentegrenzen. Uitzonderingen daarop vormen het GPV dat in de gemeenten Bedum en Ten Boer naast een grote nog een kleine afdeling heeft en de gezamenlijke afdelingen van het GPV in de gemeenten Oldehove en Ezinge en de VVD in Aduard en Ezinge. Overigens is de term partijafdeling voor het GPV niet helemaal juist, omdat deze partij een verbond is dat bestaat uit zelfstandige kiesverenigingen.

10. De plaatselijke groeperingen hebben in de regel een rechtse signatuur. De groepering Algemeen Belang in Ten Boer vormt hierop een uitzondering. Deze groepering komt voort uit een plaatselijke afsplitsing van de CPN in 1956, uit protest tegen de Russische inval in Hongarije.

De groepering heeft zich in de loop van de tijd ontwikkeld tot de stem van de kleine kernen in de gemeente van de raad.

11. De inschaling van de politieke partijen is gedeeltelijk aan de indeling van Van Cuilenburg ontleend. Hij komt, op een schaal van 1 (meest progressief) tot 7 (minst progressief), tot de volgende progressiviteitscores: VVD 4.77, CDA (KVP) 4.58, D'66 3.15, PvdA 2.26 en CPN 1.96. Zie: Van Cuilenburg, 1977, p.295. Het GPV heb ik zelf rechts van de VVD, de PSP links van de CPN ingeschaald. Zie J.J. van Cuilenburg, *Lezer, krant en politiek*, Amsterdam: 1977 (proefschrift VU).

12. De nadere statistische analyse is uitgevoerd met behulp van het programma SPSS/PC. De verbanden zijn eerst biviaat getoetst via regressie-analyse, en daarna multivariaat via partiële correlatie-analyse. Een verslag van de toetsing kan bij de auteur (Vakgroep bestuursrecht en bestuurskunde, Oude Kijk in't Jatstraat 26, 9712 EK Groningen) worden verkregen.

13. R.A. Koole, "Politieke partijen", in: *Compendium voor politiek en samenleving*, Alphen aan den Rijn, 1987, blz. 84.

14. P. Castenmiller, *Participatie in beweging*, Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau, 1988, blz. 43. Bij de cijfers die afkomstig zijn uit opinieonderzoeken moet worden bedacht dat deze cijfers vaak aan de hoge kant zijn, doordat respondenten de neiging hebben sociaal wenselijke antwoorden te geven en daardoor hun participatie te overschatten.

15. Sociaal en Cultureel Planbureau, *Sociaal en Cultureel Rapport 1980*, Den Haag: 1980, blz. 380-385; de gegevens werden in 1979 verzameld in het kader van het Aanvullend Voorzieningengebruik Onderzoek. Het percentage respondenten dat lid was van werkgevers- of werknemersorganisaties was in het noorden 20,0%, terwijl het landelijk 18,1% bedroeg. Het percentage dat lid was van sportclubs of culturele verenigingen was 40,8%, landelijk lag dat op 36,3%.

16. Koole, *a.w.*, blz. 88.

17. In Muntendam stemde maar 2,8% van de kiezers bij de landelijke verkiezingen op de CPN, terwijl in hetzelfde jaar bij de raadsverkiezingen maar liefst 21,6% CPN stemde. In Nieuwe Pekela stemde 2,3% bij de landelijke verkiezingen op de CPN, bij de raadsverkiezingen 7,8%.

18. F.J. Heunks, "Activisme, tanend of ingeburgerd?", in: J.J.A. Thomassen e.a. (red.), *De verstomde revolutie*, Alphen aan den Rijn: 1983, blz. 148.

19. Th. Roes e.a., *Gemeente, Burger, Klant*, Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau, 1987, blz. 88.

20. Het percentage van de PvdA-leden dat de ledenvergaderingen bezoekt ligt in ons onderzoek op 21%. Dat is een stuk lager dan de 34% van de geënquêteerde PvdA-leden in het onderzoek voor het 'MEP-rapport' dat zelf aangaf meestal of elke keer de vergaderingen te bezoeken. Zie Heyne den Bak, *a.w.*, blz. 50.

21. Bij deze cijfers past enig voorbehoud: de perceptie van de respondenten kan vertekend zijn; dat geldt in mindere mate overigens ook voor de andere hier gepresenteerde gegevens.
 22. Uit onze onderzoeksgegevens blijkt dat 64% van de PvdA-leden die een vergadering bezoeken meedoet aan de discussies op de vergaderingen, dit betekent dat 36% van de leden niet mee-discussieert. Volgens het 'MEP-rapport' voert bijna 50% van de bezoekers nooit het woord voert op een ledenvergadering. Heyne den Bak, *a.w.*, blz. 50.
 23. Sociaal en Cultureel Planbureau, *Sociaal en Cultureel Rapport 1986*, Den Haag: 1986, blz. 404. Het Eurobarometeronderzoek is gehouden in een groot aantal landen; deze gegevens hebben alleen betrekking op Nederland.
 24. Heunks, *a.w.*, blz. 148.
 25. Roes e.a., *a.w.*, blz. 88.
 26. Ons onderzoek komt tot een percentage actieve leden van de PvdA van 17%. Het 'MEP-rapport' vermeldt een percentage van 22%; zie Heyne den Bak, *a.w.*, blz. 50.
 27. Ook Van der Kaap constateert in zijn secundaire analyse geen significant verband tussen de omvang van de gemeente en het percentage van de geïnterviewde personen dat lid is van een politieke partij. Zie Van der Kaap, *a.w.*, blz. 43.
- Castenmiller komt tot een vergelijkbare conclusie met betrekking tot de urbanisatiegraad van gemeenten. Er zijn maar weinig verschillen in electoraal gerichte participatie en in participatie langs conventionele kanalen ('contacting'). Wel is protest-participatie bij uitstek een verschijnsel voor de grotere steden. Zie Castenmiller, *a.w.*, blz. 50-51.